

УДК: 726.7(497.11)"13":347.251:[930.2:003.74

Жарко Вујошевић
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Одељење за историју
Чика-Љубина 18–20, Београд, Србија
zarko.vujosevic@f.bg.ac.rs

АРХИЉЕВИЧКА ХРИСОВУЉА ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА*

Апстракт: Чланак садржи опис, издање и коментар повеље цара Душана, сачуване у манастиру Хиландару под ознаком Хил. 36 (А 4/15), којом се утврђује властелинство цркве Ваведења Богородице у селу Архиљевици код данашњег Прешева на молбу њеног оснивача севастократора Дејана. Испитан је дипломатички статус документа, први пут објављеног у целини, као и његов однос са примерком Хил. 150/152 са истим правним предметом. Расправља се и о спорним хронолошким подацима које саопштавају обе исправе, уз покушај да се одреди време њиховог настанка и датум издавања претпостављеног изгубљеног оригинала на основу којег су састављене.

Кључне речи: цар Стефан Душан, севастократор Дејан, Архиљевичка црква, манастир Хиландар, хрисовуља, издање и коментар.

Цркву Ваведења Богородице у селу Архиљевици „у земљи жеглиговској“ подигао је на својој баштини великаш цара Стефана Душана, тада севастократор, а касније деспот Дејан.¹ О оснивању цркве

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Средњовековно наслеђе Балкана: институције и култура* (бр. 177003).

¹ Село Архиљевица данас више не постоји. Сматра се да је лежало на источним обронцима Скопске Црне горе, у околини Прешева. Резултате истраживања убикације Архиљевице преноси Х. МАТАНОВ, *Княжеството на Драгаши. Към историята на Североизточна Македония в предосманската епоха*, София 1997, 55–58 (са картом); уп. П. ДРАГИЧЕВИЋ, Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архиљевици, *Стари српски архив* 10 (2011) 87–102, стр. 97. О севастократору и деспоту Дејану најподробније Х. МАТАНОВ, *исто*, 45–86, и сажето са прегледом старије литературе Р. РАДИЋ, „Дејан“, *Српски биографски речник* 3, Нови Сад 2007, 141–142.

и формирању њеног властелинства сведоче два различито датована документа, сачувана у манастиру Хиландару: Хил. 36 носи датум 10. август 1354, док је на Хил. 150/152 забележена година 1348/49. Једина заједничка хронолошка одредница, индикт X, не слаже се са наведеним годинама. У науци је истакнута спорна традиција обеју исправа, описаних и коментарисаних само у оквиру обимнијих дипломатичких прегледа.² Очигледно млађи примерак Хил. 150/152 објављен је више пута, док целовито издање Хил. 36 до сада није постојало.³ Досије архилевичких исправа употпуњује повеља Дејанових наследника, супруге Евдокије и сина Константина, којом се 1378/79. та црква поклања манастиру Хиландару.⁴ У овом прилогу објавићемо пуни текст старијег од два акта са потписом цара Душана (Хил. 36), настојећи да утврдимо његов однос са другим примерком (Хил. 150/152), као и дипломатички статус и изворну вредност у мери у којој то дозвољава сачувана грађа.

Документ Хил. 36 (топографска сигнатура А 4/15) исписан је на добро очуваној хартији са воденим знаком брода, састављеној од два слеplена листа укупне дужине 797 mm и ширине 301 mm, брзописом друге половине XIV века.⁵ Црвено мастило употребљено је за симболичку инвокацију, иницијал „Г“, речи „цар“, „хрисуљ“ (два пута), „слово“ (четири пута), „царица“, подиницијале (на пет места), почетно „с“ у речима „село“ и „селиште“ (на 19 места), почетно „ц“ у речи

² Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 157–159 (Хил. 36 – „реконструкција“), 155–157 (Хил. 150/152 – „фалсификат“); Д. СИНДИК, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Београд 1998, 45 (Хил. 36 – „вероватно аутентичан препис“), 128 (Хил. 150/152 – „вероватно препис“).

³ Издања Хил. 150/152: Д. АВРАМОВИЋ, *Описане древности српски у Светой (Атонској) Гори*, Београд 1847, 51–53; F. MIKLOSICH, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Wien 1858, 142–145, бр. 125; ЛЕОНИД (КАВАЛИН), *Историческое описание сербской царской лавры Хиландаря*, Москва 1868, 74–76 (извод); В. КОРАБЛЕВ, *Actes de Chilandar II, Actes slaves*, Византійскій временникъ 19 (приложение), Петроградъ 1915, 510–513, бр. 43. Документ Хил. 36 у изводу је објавио С. НОВАКОВИЋ, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 738–740, изостављајући аренгу, део диспозиције са описом међа и део санкције.

⁴ За издање и коментар ове исправе в. нап. 1 горе.

⁵ Подаци о воденом знаку и димензијама преузети су из радова наведених у нап. 2 горе (према Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 157 димензије документа износе 78 x 29,5 cm). За филигран који би требало да је сличан (*variété similaire*) оном посведоченом у једном рукопису из око 1370, в. V. MOŠIN – S. TRAJLIĆ, *Vodeni znakovi 13. i 14. vijeka* 1, Zagreb 1957, 158, бр. 6461 (илустрација на табли 748 друге књиге).

„црква“, потпис и велико слово „В“ уоквирено двема полукружним линијама испод потписа десно. На документу нису уочени трагови печатења.

У дну повеље налазе се два познија записа историјско-правне садржине.⁶ Старији је смештен између потписа и белешке о записивању у три реда, настављајући се уз десну маргину у седам кратких редова. Односи се на нове поклоне архилевичкој цркви које је приложио Дабижив, син упокојеног војводе Дмитра: село(?) Секирнину и село Црквишта. Пошто је по свему судећи реч о штипском војводи Дмитру, истакнутом великашу у држави Дејанових наследника са којима је изгледа био у блиском сродству, требало би да запис потиче из времена после 1381, када се он у повељи о лесновском манастиру помиње као милосник.⁷ Из двеју Константинових повеља с краја 80-тих година XIV века сазнајемо да Дмитар у време њиховог издавања више није био жив.⁸ Стилизација почетка записа сугерише дужи период између Дмитровог упокојења и бележења податка о поклону Дабижива, али изглед писма дозвољава датовање најкасније на крај XIV века.⁹ Други запис, у шест редова испод белешке о записивању Душанове повеље, представља својеврсни купопродајни уговор између неког

⁶ Записе је објавио А. СОЛОВЈЕВ, *Одабрани споменици српског права од XII до XV века*, Београд 1926, 159, бр. 77 и 78.

⁷ Х. МАТАНОВ, *Княжеството на Драгаши*, 23, 32, 256–257, образлаже мишљење да је Дмитар био Дејанов син из првог брака, дакле полубрат Јована и Константина Драгаша. О његовом помену у повељи из 1381. в. М. БЛАГОЈЕВИЋ, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001², 162–165, и Ж. ВУЈОШЕВИЋ, *Повеља Константина Драгаша Хиландару о манастиру Леснову, Realia Byzantino-Balkanica* (у штампани).

⁸ Ж. ВУЈОШЕВИЋ, *Повеља господина Константина Драгаша Хиландару о поклонима војводе Дмитра (Хил. 63)*, *Стари српски архив* 9 (2010) 111–133, стр. 122–124, 129–131. Реч је о повељама за Вазнесењску цркву у Штипу од 26. марта 1388 (издања: Ј. ШАФАРИК, *Стара српска писма из руског манастира Св. Пантелеимона у Светој Гори, Гласник Српског ученог друштва* 7/24 (1868), 231–295, стр. 266–271. и *Акты русского на Святомъ Авоне монастыря Св. великомученика и целителя Пантелеймона, Киевъ* 1873, 388–393) и за Хиландар из 1388/89? (издање са коментаром Ж. ВУЈОШЕВИЋ, *исто*, 111–133).

⁹ Мора се одбацити закључак о времену настанка записа у Х. МАТАНОВ, *Княжеството на Драгаши*, 259, нап. 6 („између 20. јуна 1379. и 15. августа 1381“); *исто*, 32 и 44, нап. 78 („друга половина 70-тих година XIV века“), донет на основу нетачног датума повеље Константина Драгаша о поклонима војводе Дмитра Хиландару (Хил. 63) и неодрживе тврдње у Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 158, да је рукопис „потпуно идентичан“ оном у повељи Евдокије и Константина из 1378/79 (снимак ове последње приложен је уз издање из нап. 1 горе). Уп. Ж. ВУЈОШЕВИЋ, *Повеља Константина Драгаша (Хил. 63)*, 130–131, нап. 75.

Новака Бориславовића и игумана Германа (Ђуромана). На основу палеографских особености може се помишљати на крај XIV и вероватније почетак XV века, мада међу хиландарским игуманима пре среди-не тог столећа није познат ниједан са именом Герман.¹⁰

Снимке Хил. 36 поседују Архив САНУ, Историјска збирка 8876 з-63, Народна библиотека Србије, Археографско одељење Ф 2767 и Архив Србије, А 4/15 (микрофилм у боји). Издање које следи заснива се на фотографијама Архива Србије (у прилогу) и Архива САНУ.¹¹

Текст старијег примерка хрисувоље

+ Господи Боже мои, великоѹ и неисповѣдимоѹ твоѹ милосрѣдиѹ, иже ѹси подаль ѹавѣствѣно намь, твоимь |2| рабѹмь. Иже ѹт испрѣва начѣнши прѣдѣда нашего, господина прѣвагѹ пастира и наставника стаду своѣму, вели|3|кагѹ Неманю, земли срьбьскои. И тогѹ же изволи насадити ѹако нѣкую лозу добрушплодную(!) и ѹт тѹгѹ |4| ѹтрасли прѣкрасниѹ, ихъже расплодилъ ѹси по вселенѣи, и твоѣю помоштию, всеблагѹ чловѣколюбивѹ Владикѹ, |5| все враги своѹ покорившу и добрѣ ѹтѣчство своѹ устроивѣшу и сѣ миромь все дни живота своѣгѹ прѣшѣдъ, |6| и небеснихъ благъ сподоблѣшу сѣ(!), иже и бистъ нови мироточѣцъ земли срьбьскои. Югоже молитвою и помоштию |7| сподоблѣшу се бити сѣнаслѣднику того добримь дѣломь мнѣ, прѣвому благовѣрному и Богомь поставленному |8| ЦАРОУ Стефану, ѹбновлѣшому прѣви царски вѣнѣцъ срьбьскои и поморьскои земли. И царствуюшту ми земле|9|ю грѣчкою и всему Поморию и Западнимь странамь и всему Дису и веселешту ми се ѹ Бозѣ сѣ всѣми

¹⁰ Уп. В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњег века*, Београд 1999² (прир. М. Живолиновић) 117–118. Помен игумана неког другог манастира осим Хиландара на овом месту не би био очекиван. У повељама се увек говори о архилевичкој цркви, не о манастиру.

¹¹ Издање је приређено тзв. грађанском ћирилицом, према могућностима које пружа последња верзија фонта Times New Roman (The Unicode Standard, Version 6.1, Cyrillic), при чему су две још увек недостајуће старословенске графеме приказане комбинацијама слова као „ѹа“ и „шт“. Скраћенице су разрешене без ознака, а примењени су интерпункцијски знаци у складу са важећим правописом српског језика. Подела на пасусе изведена је с обзиром на најважније делове документа (аренга, експозиција, диспозиција са пертиненцијом, описом међа и имунитетним одредбама, санкција, короборација са датумом). Опредељење за овакав поступак при издању повеље условљен је пре свега практичним разлозима. Текст треба да буде приступачан и прегледан, а у електронској форми лако претражив. Сматрали смо да репродукција његових графичких и филолошких особености за ову прилику није неопходна, поготову што се оне могу анализирати на основу приложеног снимка. За редакцију издања срдачну захвалност дугујемо Ирени Шпадијер.

велевъзмо|10|жними под рукою моєю и пръвѣ чѣсти въздаюшту ми светимъ и божѣствомъ цркъвамъ, потомъ же властелымъ |11| и властеличикемъ и инимъ прочимъ записвати ХРИСГѢВУЛЄ и милости [и] СЛОВЕСА царска, іако ни|12|чему же врѣжденъ ну бити.

По тому же вбразу царску и сиѣму таковому достовѣрному и многолюбимъ|13|му и всесрѣдъчному и брату царства ми севастократору Деану. И како успомѣну и говори царству ми в своѣ|14|и цркви, кою єсть съзидаль у своѣи баштинѣ у земли жеглиговьскои, а у мѣстѣ рекомѣмъ Архилевица, |15| въ име цркъвь Прѣсвєтиє и всесвѣтліє чюдѣтворице Матере Божіє въведениє иже въ Светага свєтихъ, ієи|16|же изволивъши тако бити храму ієє. И поиска на царствѣ ми братъ царства ми севастократврѣ Деанъ прилв|17|жити села своа баштин`на, коа му єсть записало царство ми, нему и ієговѣмъ дѣцямъ у баштину. И за помилова|18|ниє царства ми Матере Божіє, иже въздвигши вт вдра болѣзньнаго, изволихъ принєсти даръ сии к тебѣ |19| Богоматери. Тѣм же и царство ми зговори се съ благочѣстивою и христорубивою прѣвисокою августією, благовѣ|20|рною царицею кира Ієленою, ЦАРИЦЄЮ царства ми, и съ богодарованнымъ и прѣвзлюбленнимъ синомъ наю, |21| краіємъ Урвшемъ, и съ господиномъ и втѣцемъ нашимъ, прѣвсвештеннимъ патриархомъ Срѣблемъ и Грѣкомъ |22| кирѣ Савомъ и съ всѣми митрополити и єпископи и ієгумени и с властели всѣми велими и малими |23| и съ всѣмъ зборомъ срѣбьскіє и грѣчкіє земле и поморьскіє и дарова и записа царство ми царство ми (!) сиизи все|24|свѣтли ХРИСГѢВУЛЬ царства ми Матери Божієи ар`хилевьскои.

И за правовѣрно и всесрѣдъчно поработаниє |25| царству ми брата царства ми севастократора Деана, всесрѣдъчнимъ желаниємъ даруєтъ и записуєтъ царствв |26| ми Матери Божієи ар`хилевьско[и] метохию сию: село Подлѣшане с мєгѣми и втдєси и съ засельци и |27| съ всѣми правинами села тога; село Архилевица конь цркъве с мєгѣми и втдєси и съ заселци и |28| съ всѣми правинами села тога; село Изворъ с мєгѣми и втєси и с правинами села тога; сєлв |29| Ругинци с мєгѣми и втєси и с правинами села тога; сєлиште Мокра Полѣна; село Арбанаси съ въ|30|сѣми правинами; село Боиковци с правинами; село Другошевци с правинами; село Маисториє; |31| сєлиште Маисториє Крупници; сєлиште Прусци; сєлиште Врѣдунь; сєлиште Прѣвево; сєлиште Деи|32|ково;¹² сєлиште Враче; сєлиште Сєдларь;

¹² Због често нејасне разлике између слова „и“ и „н“ у рукопису, постоји дилема око транскрипције назива овог селишта. За облик „Деиково“ одлучили смо се због тога што се он јавља у примерку Хил. 150/152, док се у повели Евдокије и Константина из 1378/79. наводи „село Деиковци“ (за издања в. нап. 3 и 1).

селиште Мекша; село Глажнѣ с мегѣми и вѣтеси и с пра|33|винами села тога. И за сиази села вса успвмѣну братъ царства ми севастократоръ Деанѣ, иако да си |34| утеше меге кудѣ су симзи селиштемѣ. И такози повелѣ царство ми да поге самѣ с вѣштими людѣми и да уте|35|ше, и утесавши и принесе къ царству ми, и царство ми записа меге сиѣ симзи селомѣ всѣмѣ, понѣже су|36|тъ у ѣдину утесѣ.

А во меге црѣкви Матери Божиѣи ар`хилевскои: вѣт крѣста путѣмѣ кои греде вѣд Подлешанѣ |37| у Стльпчани, тере вѣд стльбичнога дѣла, тере нис потокъ кои спада у Бѣловодички потокъ, тере нис поткѣ |38| Бѣловодички, где исходи Дольна Клепала, тере прѣходи надѣ иазъ Парцулеве водѣнице, тере на Добри |39| шорѣ до меге Ругикѣ, тере уз рѣку Стльпѣчку уз доль вели десни, тере на Градинѣ дѣль у гору прѣко |40| више Матѣа у Чрѣни врѣхѣ, а вѣд Чрѣнога врѣха управѣ на Кобилу, вѣд Кобиле на Водичникѣ управѣ; |41| и вѣд Планинице путемѣ на Иабльчно, тере на кирѣ Тодоровѣ вѣдрѣ, тере по дѣлу на мраморѣ, тере на Алава|42|ндеву водѣницу, та на Просѣченикѣ, та на Такшину Свету Петку, тере прѣко на Прибиславѣ крѣстѣ, кои ѣсть на|43|дѣ Лагборовци, вѣд туда надѣ Халашаѣвце прѣко на дѣль стльбички. Село Мокра Полѣна, а меге ви |44| вѣд дуба велиѣга по дѣлу посрѣдѣ села на студенецѣ, тере низ доль на Брехало, терѣ надѣ Горобнинце |45| на Велию главу, а вѣд Велиѣ главе по дѣлу путемѣ на Букурѣ и горѣ до распутиа, и вѣд распутиа до |46| дуба вѣпетѣ.

И вѣште приложи царство ми црѣкви Матере Божиѣи ар`хилевске село Колицко |47| с мегѣми и вѣтеси и сѣ заселци и сѣ всѣми правинами села тога. А во меге села Колицка: вѣд гумни|48|шта Чаикова прѣко посрѣдѣ прокопаннѣнога пута, тере посрѣдѣ Кѣачкова селишта на Сипану могилу, |49| на¹³ друмѣ Дробнихъ крѣстѣцѣ, тере ниже Бѣжана где ѣсть каменѣ на камени, тере ус Поповѣ доль(!) |50| на Малу вѣстрѣвицу, тере на Велию вѣстрѣвицу, тере низ брѣдо на Бранкове жигове, тере ни|51|з доль до потока, тере нис потокъ у пшиньски синорѣ, тере ус путь горѣ на плѣшь, на почивало, |52| та пакѣ на Чаиково на гумништа. И вѣште приложи царство ми Матери Божиѣи ар`хилевскои у Вельбу|53|жди црѣкѣвѣ Госпождино Поле [с] селомѣ, с рѣкомѣ, с мегѣми и вѣтеси и сѣ всѣми правинами што си има црѣкѣвѣ |54| тази вѣд вѣка. Село Козница Кричановска с мегѣми и вѣтеси и сѣ всѣми правинами села тога, како |55| ѣсть вѣд прѣжде. Село Строиково сѣ всѣми правинами.

И сиази вса села и метохие даруѣтъ и записуѣтъ |56| царство ми црѣкви архилевскои Матере Божиѣи царскимѣ вѣбичнимѣ знамениемѣ СЛОВА царства ми, иако |57| да сѣтъ тврѣда и непоколѣбима

¹³ Почетак текста на другом листу хартије.

никимъ до вѣка, развѣ да си дрѣжи Мати Божиа сиа вса уписан`наа зде |58| до дни и до вѣка неутемлемо, дондеже љсть и та светаа и божьствьнаа црѣкви. И да нѣсть воленъ никто вдне|59|ти ни љдино вд сихъ всѣхъ, развѣ да си има и дрѣжи вса сиа црѣкви та светаа и божьствьнаа до вѣка свободно |60| и читаво с милостию царства ми вд всѣхъ работъ и поданькъ велихъ и малихъ царскихъ и вд всѣхъ владуштихъ, |61| развѣ да си вблада сиwmзи метохиwмь црѣкъвь, а ини никто. И сиєзи записуєтъ царство ми въ утврѣжени|62|є въ вѣки.

Тѣмъже игоже(!) изволить Богъ по мнѣ господствующа и сьдрѣжешта прѣстоль царски, царства мо|63|єго сина, или вдъ суродьства нашего, или кто любо, молю же и запрештаю, јако сиєму СЛЮВОУ царства ми |64| непотворенну би[ти], нѣ и љште болше и крѣпчѣє потврѣждати. Ктw ли вд таковихъ потѣштить се разорити |65| сиє, или вднети што вд дому Матере Божие архилевьске, таковаго да разорить Господь Богъ и прѣчистаа |66| Мати Божиа и да га убие и порази сила чѣстнаго и животворештаго крѣста и .д. љвангелисти и .вї. |67| апостоль и .тїї. светихъ и богоноснихъ втѣць и вд всѣхъ светихъ вд вѣка Богу угодившихъ да љсть проклетъ въ си |68| вѣкъ и въ придушти и сь Юудою да иматъ учестиє и вд царства ми да нѣсть благословень, нѣ паче и про|69|клетъ, аминь.

И сиє извѣстно и всенастоюштеє златопечатно СЛОВСО царства ми записа |70| се и утврѣди въ всакоє достоаение и утврѣждение царско въ лѣто .ѣ.ѣ.ѣ.ѣ. идниктиwнь(!) .ї.

|71| + СТЕФАНЪ ВЪ ХРИСТА БОГА БЛАГОВѢРНИ ЦАРЬ СРБЛЕМЪ И ГРѢКСОМЪ +

|72| Повелениємъ господина светаго цара, Гоико логоуеть наручи под Скопиємъ мѣсеца августа .ї. днь. +

Текст познијих записа

1. [1381 – 1400?]

+ Повелѣниємъ Божиємъ прѣстави се Дмитръ воєвода сь подружинємъ и сь дѣцами. И љгда прѣстави се, синь љго Дабиживъ |2| приложи Секирнину и население втѣца љго воєводе Дмитра, отроке своє, село рекоми Црѣквишта, црѣкви Свети|3|є Богородице Архилевице и такози приложи сь всѣмъ втесомъ. И кто ке потворити сиєгази записаниа, внѣми всѣмъ |4| гробовомъ кои се |5| поставише у црѣкъвь |6| Матере Божие да љсть |7| мьстьница Мати |8| Божиа и да љ втвѣ|9|тникъ внѣми всѣ|10|мъ гробовомъ.

2. [почетак XV века?]

А во продаде Новакъ Бориславовиць игумну Гюроману – четврти дѣль водѣнице подь Валавицwмъ. |2| А тому свѣдоци: Деико

Булатъ [с] синови си, попь Вльча и Раико Грухаликъ з братомъ си и Калинь [3] Бѣлчевикъ и Станъ Добрѣтевикъ и Лалинь Драгошевикъ и Бороѳ Пльношевикъ и Тодоръ [4] Малчевикъ и Сѡбрадъ, Стаинъ синъ, Влатковъ чловѣкъ из Вратогоште, и Гьѳр`го Влади[5]славовъ чловѣкъ, и Раико Бачъ и Тоде Буцкаты и Драгулинь и Бериславъ и Богданъ [6] Пагеровикъ. А то се записа прѣдъ Деиковомъ кукюмъ.

На полеђини документа налазе се две белешке: регест (монаха Никандра) из средине XIX века и нешто ниже недовршени старији запис. Објављујемо их према снимку Народне библиотеке Србије.

Сеи хрисовуль естъ на царѣ Стефана Силнагв. [2] Обаче нее нашъ, но данъ монастырю Пресветыѣ Богородицы [3] архилевскои. И вписуетъ тамо всѣ по синорами [4] села, меги, планини и прочаѣ.

+ Хрисовул вт села.

Издавачима из XIX века и Корабљову је изгледа био познат само примерак Хил. 150/152. Од када је Новаковић објавио извод из исправе Хил. 36, коју је пронашао Љ. Ковачевић, однос између два документа у науци није сасвим разјашњен, а изнето је и мишљење да су они састављени на основу две повеље цара Душана за архијевичку цркву.¹⁴ Досадашњи покушаји упоредне анализе дали су ограничене резултате, пре свега због недостатка целовитог издања примерка Хил. 36.¹⁵ Имајући пред собом његов пуни текст и снимак, као и издања и фотографије Хил. 150/152 (Архив Србије 10/7 и Архив САНУ, Историјска збирка 7903а-28), сматрамо готово извесним да је управо Хил. 36 био предложак примерку Хил. 150/152, настао најраније у XV веку.¹⁶ Преписивач је настојао да верно пренесе изглед изворника тако што је на одговарајућим местима употребљавао црвено мастило, користећи га додуше и за неке суседне речи (нпр. „царство ми“).¹⁷ Кали-

¹⁴ С. НОВАКОВИЋ, *Законски споменици*, 738, сматра да је Хил. 36 оригинал, а Хил. 150/152 препис из XV века. Х. МАТАНОВ, *Књажеството на Драгаши*, 53–54, говори о преписима изгубљеног оригинала, а Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 157–158, о оригиналним Душановим актима из 1349. и 1354, чије су прераде сачуване у Хиландару.

¹⁵ Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 156; Х. МАТАНОВ, *Књажеството на Драгаши*, 54, 60.

¹⁶ Аутори из нап. 14 горе датују примерак Хил. 150/152 у XV век на основу правописа („Константинова реформа“). Д. СИНДИК, *Српска акта*, 128 се изјашњава за XV или XVI, док А. Соловјев помишља чак на XVII век (према Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 157).

¹⁷ Првих 12 редова Хил. 150/152 исписано је плавим мастилом, које је изгледа коришћено и за неке делове текста у дну документа, што нажалост нисмо могли да проверимо, јер за други део повеље располажемо само црно-белим

графски је копирао и уоквирени знак „В“ испод потписа, али је додао и стилизовани иницијал „У“ (?) испод белешке о записивању. Што се тиче текста, он се највећим делом готово потпуно подудара са предлошком. Уз мање текстолошке разлике, изостављање и ређе додавање појединих речи и фраза, преписивач је на неким местима чинио грешке и замене услед неразумевања, погрешног читања изворника или жеље за осавремењивањем израза.¹⁸

Међутим, у Хил. 150/152 налазимо и значајна одступања у садржају диспозитива, за која до сада нису понуђена задовољавајућа објашњења. Села и селишта у пертиненцији набрајају се истим редом као у Хил. 36, али се уместо Прусаца наводи Вилска, а уместо Првева – Калујаневци (ред 31 у изворнику). Преписивање међа прекида се у реду 40 предлошка и наставља описом граница села Вилске, којима би требало да припада и завршни део међа архиљевичке цркве из изворника (ред 41–43). Затим се из Хил. 36 изостављају читави пасажии који се односе на међе села Мокра Пољана, као и на прилоге цара Душана: село Колицко (са међама), цркву Госпођино поље у Велбужду, село Козница Кричановска и село Строиково.¹⁹ Следе завршне формуле према предлошку уз мање измене, али и различит датум и скраћену белешку о записивању.

Очигледно је за наручиоца преписа од нарочите важности било село Вилска, једино наведено са међама, према којима би се могло закључити да је лежало у непосредном суседству Архиљевице. С друге стране, није било интереса за дарове цара Душана, груписане на подручју удаљеном од основног језгра архиљевичког властелинства (око 100 km у правцу истока).²⁰ Ове чињенице би могле да се сматрају

снимком (подаци из Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 155 и Д. СИНДИК, *Српска акта*, 128 нису међусобно сагласни и остављају извесне недоумице).

¹⁸ Неке од разлика су додавање називу села Извор (ред 28 у изворнику) почетног Ру-, што је први слог имена наредног села (Ругинци), фраза „да ю теше“ уместо „и да утеше“ (ред 34–35), речи „мегоу“ уместо „рђку“ (ред 39), „напасти“ уместо „работь“ (ред 60), „заклинаю“ уместо „запрештаю“ (ред 63), „боудоуштіи“ уместо „придушти“ (ред 68). Пример карактеристичне преписивачке грешке настале као последица неразумевања текста је израз „оутврждење цркви“ уместо „утвржденије царско“ (ред 70).

¹⁹ Душанови поклони су били записани у оригиналу, о чему сведочи њихово набрајање у повељи Евдокије и Константина Драгаша из 1378/79, којом се архиљевичка црква са поседима уступа Хиландару: П. ДРАГИЧЕВИЋ, Повеља „царице“ Евдокије, 89, ред 8 и 11–14.

²⁰ За убикацију сѐла из архиљевичких повеља в. следеће радове: Х. МАТАНОВ, *Княжеството на Драгаша*, 57–60 (карта на стр. 58); М. ЖИВОЛИНОВИЋ, Властелинство манастира Хиландара у средњем веку, *Манастир Хиландар*,

посредним доказима о мотивима за израду преписа: током XV века или касније су Хиландарци, којима црква у Архиљевици са поседима припада од 1378/79, настојали да у том крају прошире своја имања или да повељом утврде у међувремену настало фактичко стање. При том су из прерађеног документа изоставили поседе расуте изван територијалне целине чије средиште чини Богородичина црква у Архиљевици, јер су их у међувремену вероватно неповратно изгубили.

Пошто је, дакле, Хил. 150/152 по свему судећи прерађен препис документа Хил. 36, намећу се два закључка: сачувани акти су сведочанство о само једној хрисовуљи цара Душана за архиљевичку цркву; у трагању за оригиналом и његовом садржином познији примерак има другоразредан значај.²¹ С тим у вези, требало би одбацити у њему наведени датум – годину 1348/49, која је уз неодговарајући индикт X, пренет из предлошка, уносила додатну забуну у настојању да се реши питање такође проблематичних хронолошких одредница наведених у Хил. 36.²²

Противречности у датуму и месту записивања архиљевичке хрисовуље „повеленијем господина светага цара“ (ред 72), које саопштава документ Хил. 36 – 10. август 1354, Скопље – у науци су одавно предмет расправе.²³ Осим неслагања године са индиктом X, уочено је да се Сава (IV) неочекивано помиње као патријарх (ред 21–22) за живота његовог претходника Јоаникија, а истакнута је и чињеница да је истог дана цар Душан издао једну повељу за Хиландар, којом

прир. Г. СУБОТИЋ, Београд 1998, 71–90, стр. 83–84 (карта на стр. 87); *иста*, Драгаши и Света гора, *Зборник радова Византолошког института* 43 (2006) 41–57, стр. 52 (карта); П. ДРАГИЧЕВИЋ, Повеља „царице“ Јевдокије, 97–101 (са литературом и картом).

²¹ Повеља Евдокије и Константина Драгаша из 1378/79, позива се на једну Душанову исправу: „записаније златопечатно... светопочившега цара Стефана“ (П. ДРАГИЧЕВИЋ, Повеља „царице“ Јевдокије, 89, ред 11–12). Поседи архиљевичке цркве се већим делом поклапају са онима које наводи Хил. 36, док се села Вилска и Калујаневци из Хил. 150/152 не помињу.

²² Да ли је година погрешно преписана, или је плод произвољне реконструкције, остаје нејасно. Треба приметити и да је преписивач из непознатих разлога прерадио белешку о записивању, преневши из изворника само податак да је повеља издата у Скопљу, а изостављајући месец и дан и помен логотета Гојка.

²³ С. СТАНОЈЕВИЋ, Студије о српској дипломатици 23. Односи појединих момената при стварању и извршивању повеља, *Глас Српске краљевске академије* 161 (1934) 27–53, стр. 46–50, са прегледом мишљења старијих истраживача; М. ПУРКОВИЋ, Итинерар краља и цара Стефана Душана, *Гласник Скопског научног друштва* 19 (1938) 239–244, стр. 244, нап. 29; Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 155–159; Х. МАТАНОВ, *Књажевството на Драгаши*, 47.

приликом се налазио на крајњем северу земље, под Рудником.²⁴ При том је индикт Х сигурно погрешан, јер не пада ни у једну годину Душановог царавања. Нови покушај да се ови проблеми разреше би, у недостатку поузданих хронолошких ослонаца, значио даља нагађања, која не могу изаћи из већ постављених оквира. Тако су изнете претпоставке да је несагласје посредних и непосредних хронолошких података последица временске разлике између *actio* и *conscriptio*,²⁵ као и да је повеља, с обзиром на експозицију у којој се говори о „збору српске, грчке и поморске земље“ (ред 23), вероватно издата на сабору у Крупишту у мају 1355.²⁶ На овом месту изнећемо још неке елементе из садржаја повеље који би могли бити од помоћи при одређивању времена њеног настанка. Као мотив за издавање хрисовуље ауктор истиче захвалност Богородици за излечење од болести (ред 17–18), о којој нисмо пронашли податке у другим изворима.²⁷ Даље, комбинацију израза „први“ и „Богом постављени“ цар у интитулацији (ред 7–8) налазимо и у поменутој повељи Хиландару са истим датумом (в. нап. 24 горе).²⁸ Коначно, логотет Гојко јавља се само још у једној Душановој исправи и то са титулом великог логотета као милосник: реч је о повељи Хиландару о цркви у Псачи са датумом 25. март 1358(!), за коју се сматра да је издата у току последње две године Душанове владавине.²⁹ Према напред изложеном, треба закључити да је архилевичка

²⁴ Реч је о повељи о поклањању села Лесковљана Хиландару, која се сматра оригиналом, те се њеном садржају поклања пуно поверење (издање са коментаром: С. БОЈАНИН, Повеља цара Стефана Душана о даровању села Лесковљане манастиру Хиландару, *Стари српски архив* 4 (2005) 119–134; за податак о Душановом боравку под Рудником в. стр. 121 и нап. 13). У тексту читамо да је тај дар учињен на молбу игумана Саве. Узима се да је он за патријарха проглашен у новембру 1354 (М. ПУРКОВИЋ, Српски патријарси средњег века, *Гласник Скопског научног друштва* 15–16 (1936) 303–317, стр. 306–307).

²⁵ С. СТАНОЈЕВИЋ, Студије о српској дипломатици 23. Односи појединих момената, 49–50.

²⁶ Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 155; Х. МАТАНОВ, *Књажевство на Драгаши*, 47.

²⁷ Не изгледа вероватно да се овде ради о истој болести која се помиње у неким Душановим исправама из времена краљевства. О томе С. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 170–171.

²⁸ Она се у познатом материјалу јавља још само једанпут и то у хрисовуљи за Хиландар од 18. јануара 1347: Д. ЖИВОЈИНОВИЋ, Хрисовуља цара Стефана Душана за Хиландар о Лужачкој метохији, *Стари српски архив* 5 (2006) 99–113, стр. 101, ред 5–6 у документу.

²⁹ Издање са коментаром: С. МИШИЋ, Хрисовуља цара Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Псачи манастиру Хиландару, *Стари српски архив* 4 (2005) 135–149.

хрисовуља настала у току 1354. или 1355. године, док прецизније одређење због спорних и међусобно несагласних хронолошких одредница за сада није могуће.

Остаје нам да се осврнемо на још неке дипломатичке особености документа Хил. 36 и покушамо да одредимо његов дипломатички статус. Унутрашњи елементи, осим датума, не изазивају сумњу и наводе на закључак да је исправа веродостојна, поготову што њене правне одредбе добрим делом налазе потврду у повељи Евдокије и Константина Драгаша из 1378/79.³⁰ Треба истаћи и јединствену аренгу са значајним политичко-идеолошким порукама, у науци протумаченим као одјек државног сабора за време којег је хрисовуља издата,³¹ док експозиција садржи значајан податак о једној изгубљеној баштинској повељи, којом је цар Душан потврдио наследни посед Дејану и његовим потомцима (ред 17). С друге стране, спољашња обележја показују да се вероватно не ради о оригиналу, већ о аутентичном препису. На исправи која се назива „хрисовуљ“ (ред 24), „слово“ (ред 56, 63) и „златопечатно слово“ (ред 69) нема трагова печата, иако се на једном месту помиње и „царско обично знамење“ (ред 56). Такву врсту овере можда замењује знак „В“ (*vidimus*) у доњем десном углу испод потписа, мада његово порекло и улога на документу остају загонетни.³² Логос-формулу у облику три пута исписане речи „слово“ у различитим падежима извела је изгледа иста рука као и остатак текста, док се за потпис не може рећи да одговара примерима из оригиналних Душанових повеља.³³ Према графичким и правописним карактеристикама, писмо се широко датије у другу половину XIV века, при чему извешан хронолошки ослонац пружа водени знак, посведочен око 1370. године (в. нап. 5 горе).

³⁰ Упоредну анализу података двеју повеља о поседима архијевичке цркве даје Х. МАТАНОВ, *Княжеството на Драгаша*, 221–224. Његовом списку села која се помињу у оба документа треба додати Колицко, изостављено у Новаковићевом издању.

³¹ Н. РАДОЈЧИЋ, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940, 140–141; С. МАРИЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, *Владарска идеологија*, 176; уп. ИСТО, 90–91.

³² Знак *vidimus* регистрован је на још само једној Душановој повељи, упућеној серском митрополиту Јакову 1352/53, чији сачувани примерак представља савремени препис. Издање и коментар: *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија* 3, прир. В. МОШИН, Скопје 1980, 411–423 (Л. СЛАВЕВА). Уп. опис и анализу у *Archives de l'Athos 12, Actes de Pantéléimôn*, ed. P. LEMERLE – G. DAGRON – S. ĆIRKOVIĆ, Paris 1982, 164–167 (снимак у албуму бр. 4, табла 47).

³³ Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 159; уп. факсимиле Душанових потписа у наведеној публикацији *passim*.

На основу дипломатичке анализе документа и његовог историјско-правног контекста можемо да закључимо да је Хил. 36 аутентичан препис изгубљене хрисовуље цара Душана за цркву Ваведења Богородице у Архиљевици, настао у Хиландару у време када је овом манастиру додељено архиљевичко властелинство, дакле око 1378/79. или нешто касније.³⁴ Проблеми које постављају подаци о датуму сачувани у препису онемогућују прецизније датовање оригинала, те се за сада морамо задовољити претпоставком да је он издат 1354. или 1355. године. Коначно, Хил. 36 био је предложак за позни препис Хил. 150/152, сачињен у Хиландару са намером да се обезбеди потврда за проширење његове архиљевичке метохије.

Žarko Vujošević

**THE ARHILJEVICA CHRYSOBULL
OF EMPEROR STEPHEN DUŠAN**

Summary

The church of the Presentation of the Virgin Mary in the former village of Arhiljevica on the slopes of Skopska Crna Gora was founded by *sebastokrator* Dejan, a prominent noble of Serbian emperor Dušan, who granted Dejan a chrysobull in which the manorial boundaries of the foundation were defined. Since possession of the Arhiljevica manor (metochion) was transferred to the Serbian Athonite monastery of Hilandar by the charter of Eudokia and Constantine Dragaš from the year 1378/79, Dušan's chrysobull to Dejan is preserved in the archives of Hilandar in the form of two documents: the elder one marked Hil. 36, and the more recent Hil. 150/152. Both are transcripts made in Hilandar – the elder one was copied from the original and later served as the model for the more recent copy. The first document, whose first full publication is offered in this paper, was made at the time when the church of Arhiljevica was donated to Hilandar. In the bottom of the document two later entries recording legal transactions can be found: the first is from the late 14th and the second probably from the early 15th century. In terms of diplomatic status, Hil. 36 is an authentic transcript, but its dating (Skoplje, 10 August 1354) is questionable, because it contradicts historical circumstances known

³⁴ Такво мишљење заступају и Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 158 и Х. МАТАНОВ, *Княжеството на Драгаши*, 53–54.

from other reliable sources (e.g. the mention of Sava as patriarch before he was elevated to that position, the fact that the emperor was far away from Skoplje at the time in question). Therefore, the date when the lost original of Dušan's chrysobull for the church of Arhiljevica was issued can only be approximated as 1354 or 1355, based on examination of the diplomatic elements of Hil. 36 and the historical and legal context of its contents. Hil. 150/152 differs from its predecessor in the dispositional section, containing two previously unmentioned villages that do not appear even in the Dragaš charter of 1378/79. This doctored transcript, which is of secondary importance for the reconstruction of the original, was made in the 15th century or later with the intent of obtaining or confirming the enlargement of Hilandar's Arhiljevica metochion.

Keywords: Emperor Stephen Dušan, *sebastokrator* Dejan, church of Arhiljevica, Hilandar monastery, chrysobull, edition and commentary.

Чланак примљен: 1. октобра 2012.
Чланак прихваћен: 28. децембра 2012.